

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук, академік НАПрН
України, професор кафедри теорії
та філософії права Львівського національного
університету імені Івана Франка,
заслужений діяч науки і техніки України*

УДК 340.12(075.80)

Біосоціальна сутність основоположних людських прав

У статті розглядаються два вихідних питання з проблематики основоположних людських прав. По-перше, роз'яснюється категорія основоположних прав, насамперед її дефініція, яка була сформульована автором на юридичному факультеті Львівського університету ще на початку 90-х років минулого століття. По-друге, обговорюється питання про те, хто може бути носієм, суб'єктом основоположних прав. Зокрема обґрунтовується, що ними є не тільки індивіди, а й колективні суб'єкти. Піддаються критиці деякі погляди українського юриста С. Головатого.

Ключові слова: основоположні людські права, міжнародні акти з прав людини, суб'єкти основоположних прав.

Вступні зауваження. Принаймні три обставини спричинили підготовку пропонованої статті.

Перша з них полягає у тому, що в 2016 р. минатиме чверть століття відтоді, як традиційний для всіх вітчизняних юридичних навчальних закладів курс теорії держави і права почав викладатися на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка дещо нетрадицій-

но. А саме: початкові теми цього предмету були присвячені теоретичній характеристиці тих прав людини, які виникають у неї незалежно від волевиявлення держави (тоді я назвав їх «загальносоціальними»¹). Можна і тре-

¹ Адаже у той час в офіційних україномовних перекладах «праволюдських» міжнародних актів щодо таких прав вживалося слово «основні» (fundamental); і лише значно пізніше у таких перекладах був запроваджений термін «основоположні».

ба було, ясна річ, вже тоді, а тим більше – згодом обговорювати положення, сформульовані у тих темах курсу. Але залишається незаперечним той факт, що саме у Львові вже з 1991/92 навчального року (мабуть, вперше на пострадянському просторі) у межах означеного предмета студентам-юристам почали викладати певні загальнотеоретичні положення стосовно феномену людських прав недержавного походження, тобто тих прав, які значно пізніше в Україні було відображено терміно-поняттям «основоположні». У Передмові до опублікованого тоді мого навчального посібника зазначалося, зокрема, що саме проблеми прав людини набули значення концептуального центра, ядра всього курсу, зумовили істотні зміни в його структурі, введення нових та перегляд деяких традиційних тем і понять [1, с. 3]. Отже, з такої позиції держава і встановлюване нею «позитивне» право, правове регулювання розглядалися не більше ніж засоби, інструменти забезпечення і захисту означених прав людини.

Друга обставина пов'язана з тим, що протягом грудня минулого року на базі юридичного факультету Львівського університету відбулися три унікальних заходи науково-практичного характеру: 1) III міжнародний форум із практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (за участю чотирьох його суддів і декількох юристів його Секретаріату, а також майже ста вітчизняних юристів-практиків); 2) ювілейний – 10-й – міжнародний круглий стіл з антропології права; 3) міжнародний тематичний семінар із питань застосування Європейської соціальної хартії (пере-

глянутої) (далі – ЄСХ). А у листопаді цього року там же відбувся черговий – IV – аналогічний міжнародний форум за участю п'яти суддів ЄСПЛ.

Неординарні матеріали всіх зазначених заходів слід було, ясна річ, враховувати у дослідницькій та викладацькій діяльності з проблематики прав людини.

I, нарешті, третьою обставиною стало те, що наступного року відзначатиметься 20-річчя Львівської лабораторії прав людини і громадянина НАПрН України. Адже переважно саме в її межах сформувалася сучасна наукова школа загальної теорії прав людини. А така очікувана «ювілейність» вже сама по собі слугує, як видається, достатнім приводом для узагальнення і, можливо, дещо уточнення основних ідей, положень цієї школи (з урахуванням, зокрема, й матеріалів названих вище заходів, а також напрацювань інших фахівців¹).

Отож у нинішній моїй статті загалом предметом розгляду будуть – для початку – такі вихідні сюжети праволодної проблематики:

- 1) розуміння феномену основоположних прав людини;
- 2) визначення носіїв (суб'єктів) основоположних людських прав.

Загальне поняття основоположних прав людини. Як відомо із загального наукознавства, першим кроком у пізнанні будь-якого явища має бути фор-

¹ Додатковим, «факультативним» імпульсом до написання пропонованої статті також послугував і полемічний матеріал С. Головатого, опублікований цього року в № 1 журналу «Право України» [2]. Він став предметом обговорення у наступних статтях, оприлюднених у 2015 р. в № 2 (П. Рабінович), № 8 (О. Костенко) і № 9 (В. Джуно) цього видання.

мування й визначення терміно-поняття про нього. Це положення повною мірою стосується й того феномену, який відображається терміно-поняттям «права людини» (чи-то «людські права»).

Вирішення будь-якого дослідницького завдання визначальною мірою завжди залежить від того, який саме методологічний підхід (принцип) застосовано дослідником. Адже таким підходом є певна вихідна аксіоматична, здебільшого світоглядна, ідея, яка визначає загальну стратегію (напрямок) дослідження, відбір досліджуваних фактів і – що є найважливішим – інтерпретацію результатів дослідження.

Задля виявлення того феномену, який у суспільствознавстві (зокрема й у юридичній науці) відображається означеним вище терміно-поняттям, і донині використовуються різноманітні дослідницькі підходи, кожний з яких зумовлюватиме той чи інший – зазвичай неоднозначний – результат наукового пошуку.

Узагальнення існуючих ще й донині в науковій літературі (і вітчизняній, і зарубіжній) таких підходів дозволило мені свого часу [3, с. 24] виокремити з-поміж них такі:

- етичний (права людини – це різновид, спосіб або форма вираження моралі);

- психологічний (права людини – це її вимоги, «претензії» щодо надання їй певних благ, скеровані державі, іншим суб'єктам, зрештою всьому суспільству);

- біологічний (права людини – це певні її фізичні потреби, що виникають вже із самого факту її народження);

- соціальний (права людини – це соціально-внормовані можливості її певної поведінки, спрямованої зазвичай на задоволення різноманітних – насамперед матеріальних, але не тільки! – потреб);

- легістський (права людини – це можливості її поведінки, визначені законами держави чи іншими формально-обов'язковими правилами, приписами державних органів, зокрема й судових).

Оскільки усі означені дослідницькі підходи ґрунтуються на реально, фактично («позитивно») існуючих явищах, то кожен із них «вписується» у *позитивістську* – у найширшому, філософському сенсі – парадигму (причому позитивістську саме у тому розумінні, в якому терміно-поняття «позитивізм» було вжито засновником соціальної філософії позитивізму французьким ученим О. Контом). Тому і в юридичній науці, коли йдеться про вирішення видів позитивістського праворозуміння (а отже, й позитивістського розуміння феномену прав людини), зазвичай вирізняють праворозуміння: а) легістсько-позитивістське; б) соціолого-позитивістське; в) психолого-позитивістське.

Спільною ознакою цих підходів є те, що вони базуються на фактичних (емпірично фіксованих, верифіковуваних, а не уявних, не удаваних) умовах та обставинах життєдіяльності *реально* існуючої людини, яка тільки-но у суспільстві, з його «рук» отримує все основне, що є необхідним для її існування та розвитку.

Втім, існує й інша група дослідницьких підходів, які базуються на інтелектуально, духовно-ідеологічно сконстру-

йованих поняттях про *апріорні* (трансцендентальні) явища, які начебто існують поза реальним («позитивним») життям людини та й узагалі поза реальним соціумом (як неодмінним, неминучим місцем перебування людини) – поза її життєвою практикою у ньому. Йдеться, до прикладу, про підходи міфологічні, містичні, релігійні. Їх можна назвати – у найзагальнішому вигляді – *непозитивістськими*.

І ось тут найгострішим, найактуальнішим для нашої теми постає питання про те, до якої групи дослідницьких підходів віднести так званий природно-правовий підхід. Досить часто вважають, що він є антагоністом, протилежністю підходу позитивістському, протистоїть останньому. Але тут не все так просто.

Річ у тому, що терміно-поняття «природа» та похідні від нього прикметники («природне», «природні» та ін.) є полісемічними, багатозначними. Про це прямо зазначається в сучасних тлумачних словниках української мови та й, до речі, інших слов'янських мов. А тому, коли вживається означене терміно-поняття (та похідні від нього прикметники) – особливо, якщо до цього вдаються *юристи*, – необхідно конкретизувати, задекларувати, в якому ж саме із декількох можливих значень воно використовується. Якщо цього не зробити, тоді виникає ризик, що вживані слова, їхні сполучення можуть бути використані для підміни понять, для, так би мовити, термінологічної маніпуляції.

Після викладу цих (як виявляється, необхідних) міркувань методологічного гатунку перейду до коментування дея-

ких аспектів тієї дефініції загального поняття основоположних прав людини, що була запропонована мною (як зазначалося вище) ще на початку 90-х років минулого століття і яку – з певними уточненнями – обстоюю й донині.

Отже, *основоположні права людини* – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів.

Наведена інтерпретація досліджуваного феномену здійснена з позицій так званого потребового дослідницького підходу, який (про що уже не раз мені доводилося зазначати) ґрунтується на соціолого-позитивістській парадигмі. Останнім часом я визнаю за можливе називати таку інтерпретацію ще й «соціально-природною» – з огляду на те, що біологічні та соціальні потреби людини, її інтереси, які цими потребами обумовлюються, існують та реалізуються лише у соціумі, причому цілком природно (рос. – «естественно») – у сенсі «закономірно», «необхідно», «неминуче», «нормально», тобто саме у такому, а не в якомусь іншому значенні слова «природно». І таке значення (поряд із іншими) легалізоване сучасними словниками [4, с. 945–946]. Отже, йдеться про природність соціальної, а не, скажімо, «апріорної» позалюдської чи, наприклад, біологічної, фізіологічної, хімічної, космічної чи іншої суто *природничу*.

Усе це повною мірою стосується й тих прав людини, які належать до категорії основоположних, фундамен-

тальних (*fundamental*). Їх основоположність, фундаментальність полягає, на мою думку, у тому, що вони слугують основою, підґрунтям забезпечення існування й розвитку людини і в природничому середовищі, і власне у суспільстві. Без таких прав, без їх використання існування й розвиток людини не відбуватимуться. Можливості (людини) – це онтологічна, буттєва, «субстанційна» характеристика її основоположних прав; а їх роль, призначення полягає у тому, аби опосередковувати, «інструменталізовувати» задоволення фундаментальних, базових, неунікненних потреб людини, котра перебуває в соціумі, не існує поза ним. Отже, йдеться про сутнісно-антропну (точніше, антропо-соціальну) характеристики у основоположних прав.

Таке розуміння сутності феномену основоположних прав людини викликало заперечення давнього мого опонента – доктора юридичних наук С. Головатого. Спробую проаналізувати їх.

Заперечуючи уявлення про людину як істоту соціальну, шановний опонент виходить із того – зрештою, очевидного, беззаперечного – положення, що людина є «витвором Природи», «невід’ємною частиною Всесвіту, тобто тією, що перебуває в *органічному* зв’язку з *Космосом*» [2, с. 102]. І саме *тому*, вважає він, основоположні права людини – це права «природні». Про *сутність* же цього феномену в його статті нічого іншого й не сказано.

У іншому її місці він пише також, що у людини є «врожений здоровий глузд» і що їй властивий «Закон Природи та Всесвітній Розум» [2, с. 111]. Проте, як свідчать положення таких

природничих наук, як біологія, фізіологія вищої нервової діяльності, а також певних підрозділів науки антропології, людина народжується лише із природними *задатками*, генетичними психофізичними *передумовами*, потенційними можливостями до розумової діяльності; але їх реалізація, перетворення на справжній інтелект відбуваються лише в процесі та в результаті соціалізації людської істоти.

Однак до творінь природи належать, як загальновідомо, й інші численні різновиди живих істот; і тоді доводиться робити висновок, що й усі вони цією ж «Природою» від їхнього народження наділені якимись – зрозуміло, теж «природними» – правами. Але тоді залишається незрозумілим, чим же відрізняються права такої живої істоти («живої» у *біологічному*, «органічному» сенсі), як людина, від «прав» інших живих істот.

(Тут, гадаю, маємо справу з тією гносеологічною аномалією у пізнанні *соціальних* феноменів, яку я колись назвав «оприродничуванням» їх і яка є одним із засобів «втечі» від виявлення соціальної сутності таких явищ [5, с. 85]. Це дозволяє знівельовувати сутнісні відмінності *людських* істот від властивостей інших явищ органічного світу (насамперед від тварин), приховувати якісну специфіку перших порівняно з тваринним світом).

Загалом же, ясна річ, визнання соціальної природи основоположних прав людини аж ніяк не виключає, а, навпаки, неодмінно враховує визнання, так би мовити, біологічності, природничості багатьох із них. Хоча б тому, що йдеться про людську істоту, *живу*

саме в біологічному сенсі. Людина нежива – вже не є істотою. Це – очевидність, аксіома.

У моїх публікаціях це відображено, зокрема, у тому, що саме *фізичні* («життєві», «вітальні», «соматичні») основоположні права людини мною було виділено в окрему класифікаційну групу. Йдеться про такі, висловлюючись термінологією Цивільного кодексу України (ЦК), особисті немайнові права людини, які «забезпечують природне існування» її (гл. 21 ЦК); у той час як усі інші особисті немайнові права забезпечують «соціальне буття людини» (гл. 22 ЦК). Навіть якщо йдеться про можливість задоволення суто біологічних потреб людини, котра перебуває в суспільстві, то й тоді їх реальний зміст, обсяг, засоби та форми задоволення є конкретно-історичними й – вочевидь, теж закономірно – зумовлюються рівнем розвитку *цього* суспільства.

Отож я прагнув не протиставляти, а, навпаки, зблизити біологічні та соціальні «параметри», властивості людини. Натомість шановний опонент намагається їх протиставити – причому з пріоритетністю природничості (біологічності): «Людина – це творіння природне, але аж ніяк не соціальне» – стверджує він [2].

Якщо ж обмежитися тільки-но біологічними характеристиками людини («відібравши» від неї властивості соціальності), то матимемо лише такий вид живих істот, як тварину, в якій нічого власне людського, людського й не залишиться. Тому-то щодо людини часто вживається вираз «істота біосоціальна», або ж «істота соціалізована». Але шановний опонент і таких висловів

у своїй статті зазвичай уникає (а якщо й згадає один раз про «біосоціальне існування» людини [2], то це сприймається – з огляду на його пафос, так би мовити, «позасоціальності» основоположних прав людини – радше як випадкова обмовка). Втім, така позиція не завадила йому в підсумковій частині своєї статті згадати про «суспільний стан» людини [2] і визнати, що сучасна філософія прав людини репрезентує віру «у нерозривну єдність між *людиною і людством*» [2].

Навіть якщо й погоджуватися із дефініцією поняття основоположних прав людини, викладеною шановним опонентом (попри те, що він неодноразово висловлює своє категорично негативне ставлення до спроб конструювання «формальних» дефініцій правових понять [2]), згідно з якою основоположні людські права – це права «природні» вже хоча б тому, що людина є «творінням природи», то така його дефініція дає відповідь лише на питання: *звідки*, із чого такі права виникають. Це, так би мовити, генезисна («генетична») дефініція, котра пояснює, з якого джерела з'являються означені права. Однак вона не несе жодних знань про те, що ж саме являють собою ці права, якою є їх онтична, буттєва природа, «субстанція», у чому полягає їх власна сутність як якісно самостійного феномену. Часто вживане твердження про те, що права людини виникають із її народженням, є слухним лише з урахуванням тієї обставини, що вона народжується у суспільстві (а не за його межами). У протилежному ж інтерпретуванні матимемо справу з *біологізаторською*, тобто оприродниченою, інтерпретацією «при-

родних» прав людини (соціальні ризики якої неважко спрогнозувати). Тому-то раніше я зазвичай уникав терміна «природні», коли йшлося про права людини; а якщо й іноді – як виняток – вживав його у своїх публікаціях, то найчастіше у лапках.

Не можна не звернути увагу й на те, що у жодному фундаментальному міжнародному акті, документі стосовно прав людини термін «природні» не використано. І напевно це випадково.

А ось соціальні характеристики, властивості основоположних прав людини у таких актах зустрічаються не раз. Так, у Загальній декларації прав людини (далі – ЗДПЛ) згадується про «кожну людину як члена суспільства» (ст. 22) та стверджується, що саме у суспільстві «тільки можливий вільний і повний розвиток» людської особи (ст. 29). Чому шановний опонент оминає увагою ці положення?

Усім викладеним вище й пояснюється необхідність зазначення, в якому саме сенсі той чи інший автор використовує неоднозначне терміно-поняття «природа» (і похідні від нього прикметники). Останніми роками я, як зазначалося, застосовую у своїх публікаціях це терміно-поняття лише в одному з «легалізованих» у тлумачних словниках сенсі, а саме: як закономірне, необхідне, неминуче, нормальне. Тому вже не раз мені доводилося вживати терміно-сполучення «соціально-природні» (права) [6], тобто такі права, які у людини, котра перебуває в соціумі, виникають цілком закономірно, неодмінно, неunikнено (рос. – «естественно»). У такому сенсі в певних випадках, з деякою умовністю, – в абстракції –

можна вирізнити природність людини природничу (біологічну) та природність соціальнісну.

Ще раз наголошу: органічна соціальність феномену, що розглядається, об'єктивно зумовлюється природною (закономірною) соціальністю людського існування: свої права людина може мати тільки стосовно якогось іншого суб'єкта (у якого – знову ж таки внаслідок такої соціальності – цілком закономірно, природно виникають обов'язки щодо носія прав). Тому не випадково у базових міжнародних актах з прав людини зазвичай, так чи інакше, згадується й про її обов'язки перед іншими людьми, перед суспільством. Так, у ЗДПЛ констатується, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством...» (ст. 29); у Преамбулах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (далі – МПЕСКП) теж зазначається, що кожна людина має обов'язки.

Чому ці фундаментальні положення всесвітніх, базових міжнародних праволудинних актів шановний опонент не помічає? Адже людина поза соціальною, позаісторичною – це лише абстракція (з якою можна – ясна річ, лише в уяві – робити все, що завгодно; наприклад, приписати людині «вроджений» розум...).

Що ж до терміна «основоположні» – *fundamental* – (права людини), то: а) навіть його вживання у міжнародних актах вже орієнтує на те, що, кажучи взагалі, існують й інші, тобто неосновоположні, людські права і б) специфікою саме основоположних прав (на

відміну від інших) є те, що вони утворюють реальну основу, життєзабезпечувальний фундамент, підвалини для існування й розвитку людини як у природі, так і в соціумі.

Отже, попередньо підсумовуючи, можна констатувати, що міркування шановного опонента ґрунтуються на *природничо-філософських* засадах (людина – це творіння, витвір тієї Природи, яка є елементом Космосу).

Натомість наведена вище моя інтерпретація основоположних прав людини спирається на засади, навпаки, *соціально-філософські*. Тому-то я й почав нещодавно називати основоположні права людини «*соціально-природними*» (при цьому не заперечуючи, не відкидаючи біологічні, тобто справді вроджені, природжені властивості людини). Останнє полягає, зокрема, у тому, що в обстоюваній мною позиції йдеться не тільки про потреби соціальні, а й передусім біологічні; а також у тому, що в запропонованій мною класифікації таких прав, як вже згадувалось вище, першим їх різновидом виокремлено права «життєві» (або, інакше кажучи, «вітальні», «фізичні», навіть «тілесні», соматичні).

Зрештою, «біосоціальна» – це, мабуть, є оптимальний термін для позначення специфічності людської істоти.

Тому дозволю собі зауважити, що підтримувана не тільки мною інтерпретація феномену основоположних прав людини за посередництва терміно-поняття «можливості» (людина) має *сутнісний* характер, а не винятково генезисний, «генетичний». (До речі, воно охоплює як права людини, так й її свободи.)

Отже, як бачимо, знову ж фундаментальним моментом у вирішенні обговорюваної проблеми є певна інтерпретація вихідної, базової категорії «природа». Однак у фаховій літературі слушно зауважувалося, що брак спеціалізованих досліджень еволюції значень нормативних образів «природного» призводить у деяких випадках до «змішування змісту уявлень про природне право зі значенням поняття природи, природного і відповідного природі» [7, с. 80].

Не можна залишити поза увагою й те, що шановний опонент, коли йдеться про закріплення в Конституції України основоположних прав людини другого покоління (соціальних, економічних, культурних), а також прав екологічних, схильний не використовувати щодо усіх них вираз «кожний має право...». При цьому він посиляється – як на аргумент – на висновок Венеціанської Комісії 1997 р. щодо ухваленій на той час Конституції України. Це поперше. А другий його аргумент полягає у тому, що фіксація зазначеної групи прав в Основному Законі «є таким собі залишком соціалістичного минулого», «соціалістичної традиції»; тому, на його думку, згадана формула «вже не може бути придатною» для конституційного закріплення означеної категорії основоположних прав [2].

Щодо висновку Венеціанської Комісії стосовно недоліків викладення прав людини у Конституції України, то у ньому йдеться насамперед про несистемність, неструктурованість останнього, зокрема про відсутність чіткого відокремлення прав людини першого покоління (громадянських і політичних),

які зазвичай можуть гарантуватися судовим захистом, від прав людини другого покоління (соціальних, економічних, культурних), а також екологічних, для забезпечення яких застосовувати судовий захист зазвичай досить складно, а то й неможливо. І це зауваження Венеціанської Комісії є справді слушним. Але навряд чи можна погодитися із позицією цього органу щодо того, що до прав другого покоління не можна застосовувати формулу «кожен має право...». І ось чому.

Як відомо, саме таку формулу застосовано у ЗДПЛ щодо останньої групи основоположних прав людини (статті 22–27); її ж досить широко використано в ЄСХ у пп. 1, 10, 11, 13, 14, 23, 30, 31 її Преамбулі. У Хартії основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія) стосовно носія таких прав вжито вислів «кожна людина» (статті 14, 15, 29, 35, 47).

Але навряд чи укладачі ЗДПЛ, а також ЄСХ і Хартії були менш компетентними у цьому питанні, аніж експерти-науковці з Венеціанської Комісії.

Видається, що основоположність, фундаментальність прав людини зумовлюється не стільки можливими способами, засобами їх захисту, скільки насамперед їх об'єктивним значенням для існування, життєдіяльності, розвитку людини. Тому певні соціальні, економічні і культурні права людини теж не можуть не належати до основоположних, інакше вони, мабуть, не включалися б ООН до Міжнародного білля з прав людини.

Що ж стосується другого із наведених вище аргументів шановного опонента, то дозволю собі нагадати, що

деякі права людини другого покоління почали конституційно закріплюватися ще у 1918–1919 рр. – причому не тільки у радянських «соціалістичних» республіках (українській, російській та ін.), а й у конституціях інших держав, зокрема Української Народної Республіки, Мексики, Німеччини. Та й, до речі, ЄСХ розроблялася фахівцями таких держав Європи, в яких соціалізму (в його марксистському розумінні) ніколи не існувало. Проте такі права людини, так би мовити, «на рівних» із правами першого покоління було включено до ЗДПЛ та й загалом до Міжнародного білля з прав людини. Так, у Преамбулі МПГПП зазначено, що кожна вільна людська особа «користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди... тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами». Ще більш категорично положення про єдність, неподільність, взаємозалежність, взаємопов'язаність усіх п'яти груп основоположних прав людини було сформульоване у Декларації і Плані дій другої Всесвітньої конференції з прав людини, яку було проведено під егідою ООН у Відні 1993 р.

Згадане щойно положення підтримує й шановний опонент. Але це не завадило йому піддати критиці ті рішення Конституційного Суду України, в яких певні соціально-економічні права людини (на працю, на соціальне забезпечення, на житло) названо «природними» [2].

Принагідно зауважу, що коли він цілком слушно констатує, що у конституціях багатьох сучасних демократичних держав зафіксовано згадану групу основоположних прав людини, то це начеби не викликає у нього категоричного несприйняття і він вже не називає їх «залишком соціалізму». (Цікаво, якби ці конституції зараз стали об'єктом експертизи Венеціанської Комісії, що складається з фахівців переважно західних країн, то яким був би її висновок щодо закріплення у них таких прав?)

Гадаю, що якщо б «природність» основоположних прав людини інтерпретувати не у природничо-космічному сенсі, а в сенсі соціально-природному (соціально-закономірному), то сумнівів у природності, основоположності прав другого покоління не виникало б.

Наведене вище вкотре ілюструє принципову можливість, необхідність і корисність формулювання дефініцій загальних правових понять – причому такого, яке б насамперед розкривало їх онтичну природу і соціальну сутність. Адже, висловлюючись відомою формулою (у російськомовному варіанті), «понять – значит выразить в форме понятий». У цьому, окрім іншого, полягає специфіка саме юридичної науки і практики. Невипадково чимало важливих юридичних законів (особливо ж кодифікованих) свої початкові статті присвячують викладенню дефініцій тих термінопонять, які у них використовуються.

З огляду на викладене також навряд чи можна погодитися із критикою шановним опонентом вміщеного у ст. 3 Конституції України положення про те, що в нашому суспільстві, в нашій державі людина визнається «вищою соці-

альною цінністю» [2, с. 36]. Видається, що розуміти це положення належить так, що і *для* суспільства, і *для* держави *такою* цінністю є саме людина (а не хтось чи щось інше). Нічого іншого за цим положенням не стоїть (хоча, можливо, цю ідею вартувало би викласти стилістично більш чітко). Таке тлумачення, на мою думку, вивищує, звеличує людину, підносить її на найвищий щабель з-поміж усього, що реально існує в природі та соціумі. І це теж є наслідком і виявом гуманістичного, антропоцентричного підходу, який, мабуть, прагнули реалізувати в Конституції України її проєктанти.

Носії основоположних людських прав. Такими суб'єктами можуть бути насамперед, звісно, індивіди, тобто кожна окрема людина, кожна фізична особа. Але, крім цього, ними, вважаю, можуть бути також і різноманітні угруповання людей.

Залежно від того, кому саме (тобто суб'єкту якого виду) належать основоположні права, хто є їх носієм, бенефіціаром, розрізняються основоположні права відповідно: а) *індивідуальні* – права людини (індивіда) і б) *колективні* (права людських спільнот та об'єднань).

Перший різновид основоположних прав є, вочевидь, цілком зрозумілим. (Хоча й щодо нього подекуди виникають певні дискусії – скажімо, стосовно прав людського ембріону).

До другого ж різновиду основоположних людських прав належать:

– права соціальних спільнот (націй, соціально-економічних класів, статевих, вікових, територіальних та інших угруповань, зрештою, усього певного суспільства);

- права соціальних об'єднань (сімей, громадських організацій тощо);
- права усього людства (населення Землі).

Наведена позиція викликала заперечення у шановного опонента. Він вважає, що колективних основоположних прав існувати не може, зауважуючи, зокрема, що Європейська конвенція з прав людини та практика ЄСПЛ таких прав не визнають [2] (хоча жодного прикладу рішення цього Суду, яке б демонструвало таке невизнання, він чомусь не наводить). Проте погодитися з такою думкою не видається можливим. І ось чому.

По-перше, у згаданій Конвенції серед суб'єктів права на звернення до ЄСПЛ із заявою (скаргою) про стверджуване порушення конвенційних прав мають, крім окремих людей, також: а) будь-які неурядові організації; та б) будь-які групи фізичних осіб (ст. 34). І справді, ЄСПЛ, як відомо, розглядав численні справи, в яких заявниками були, зокрема, релігійні організації, видавництва чи редакції друкованих видань, політичні партії, різноманітні компанії, фірми, інші юридичні особи.

По-друге, у фундаментальних міжнародно-правових актах із праволюдської проблематики – як всесвітніх, так і регіональних – прямо згадуються такі колективні носії невід'ємних, невідчужуваних прав, як-от: *сім'я* (ст. 16 ЗДПЛ; ст. 23 МПГПП; п. 16 ч. 1 ЄСХ); *національні меншини* (Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин 1995 р.); *народи* (Резолюція ООН «Право народів і націй на самовизначення» 1952 р.; ст. 1 МПГПП; Декларація ООН «Про право на розви-

ток» 1986 р.; Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.).

Нарешті, у тих випадках, коли в міжнародних актах вживається вираз «*всі народи*», то, як видається, є підстави вважати, що йдеться саме про людство загалом. Наведений вислів зустрічається, наприклад, у: Преамбулі ЗДПЛ, ст. 1 і ст. 47 МПГПП, ст. 1 і ст. 25 МПЕСКП (причому в останній статті відповідне право народів названо «невід'ємним»), Декларації ООН «Про право народів на мир» 1984 р. Усі народи – це і є, вочевидь, людство. Або, інакше кажучи, людство – це і є його народи.

Замість висновків. На закінчення зауважу, що розглянутими у цій статті питаннями аж ніяк не вичерпується проблематика загальної теорії основоположних людських прав. До таких питань також належать принаймні:

- зміст і обсяг основоположних людських прав;
- класифікація (види) таких прав;
- тенденції розвитку основоположних людських прав;
- міжнародні стандарти людських прав та їх національна імплементація;
- інтерпретація (тлумачення) основоположних прав;
- здійснення основоположних прав та його обмежування;
- гарантії реалізації та захисту прав людини та інших суб'єктів;
- розвиток теорії та методології дослідження основоположних прав;
- досвід і проблеми вивчення основоположних людських прав в юридичних вищих навчальних закладах.

Втім, висвітлення кожного з означених питань має бути предметом окремих публікацій.

Список використаних джерел

1. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (Основи загальної теорії права і держави) : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – К., 1992. – 100 с.
2. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України) / С. Головатий // Право України. – 2015. – № 1. – С. 13–92.
3. Рабінович П. Основні права людини: загальнотеоретична характеристика / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1994. – № 2. – С. 22–28.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін, 2002. – 1440 с.
5. Рабінович П. М. Методологія правознавства: проблеми плюралізації / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1995. – № 3. – С. 81–88.
6. Рабінович П. Соціально-природні права й обов'язки людини та інших суб'єктів як елемент загально-соціальної правової системи / П. Рабінович // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2008. – С. 129–147.
7. Рабінович С. П. Юснатуралізм у філософії права : монографія / С. П. Рабінович. – К. ; Х., 2013. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2015 р.

Рабинович П. Биосоциальная сущность основоположных человеческих прав

В статье рассматриваются два исходных вопроса по проблематике основоположных прав. Во-первых, разъясняется категория основоположных прав, прежде всего ее дефиниция, которая была сформулирована автором на юридическом факультете Львовского университета еще в начале 90-х годов прошлого столетия. Во-вторых, обсуждается вопрос о том, кто может быть носителем, субъектом основоположных прав. В частности, обосновывается, что им являются не только индивиды, но и коллективные субъекты. Подвергаются критике некоторые взгляды украинского юриста С. Головатого.

Ключевые слова: основоположные человеческие права, международные акты по правам человека, субъекты основоположных прав.

Rabinovych P. Biosocial Essence of Fundamental Human Rights

The article is devoted to the basic concept of human rights, which serves as a methodological tool for research. First, there is explained the initial notion of fundamental human rights, in particular its definition, which was formulated at the Law Faculty of the University of Lviv in the early 90s of the last century. The author shows the social underpinnings of this concept. He also proves that biological approach to human rights alleged by Ukrainian author S. Holovaty is completely inconsistent with the development of social sciences. The author provides the following definition: human rights are certain options of a person, that are demanded to satisfy his needs of living and development, determined by the level of the development society and are secured by duties of other persons. The suggested interpretation of the phenomenon of human rights is made from the position of needs-oriented approach that is based on social positivism. Fundamental character of these rights consists in their ability to be the basis for securing person's life and self-development. Without such rights, without the use of them existence and development will not be possible. Options (of a human) – is an ontological, existential, «substantial» characteristic of its fundamental rights; and their purpose

is to mediate, «instrumentalize» the satisfaction of basic needs. This is anthropological and social sense of fundamental human rights. Organic sociality phenomenon, considered objectively determined by natural sociality of human existence: rights of a person may refer only to any other entity.

Second, the questions are discussed of who can be a bearer of fundamental rights. In particular, whether collective entities are capable to be bearers of human rights. The author proves that in spite of the traditional view on human as the one and only bearer of human rights, the notion of human rights is now expanded on collective subjects (families, religious groups etc.).

Keywords: fundamental human rights, international human rights instruments, bearer of fundamental rights.